

Agnieszka Turska-Kawa

Podmiotowość polityczna w erze depolityzacji

UNIwersytet ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

Podmiotowość polityczna w erze depolityzacji

Agnieszka Turska-Kawa

**Podmiotowość polityczna
w erze depolityzacji**

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego • Katowice 2025

RECENZJE

Robert Alberski

Agnieszka Kasińska-Metryka

Spis treści

Wprowadzenie	7
Bibliografia	16
Rozdział 1. Od demokracji do depolityzacji	21
Historia demokracji jako proces kształtowania się podmiotowości politycznej	21
Behawioralne implikacje podmiotowości politycznej	29
Konsekwencje powszechnego pobudzenia potrzeby aktywnego udziału w systemie politycznym	36
Bibliografia	53
Rozdział 2. Podmiotowość polityczna jako funkcja upodmiotowienia psychologicznego i politycznego	63
Upodmiotowienie psychologiczne: wewnętrzna siła działania	66
Upodmiotowienie polityczne: świadomość miejsca w systemie politycznym	71
Podmiotowość polityczna: intencjonalna zdolność do działania politycznego	74
Bibliografia	85
Rozdział 3. Depolityzacja jako efekt przeobrażeń społecznych	91
Konteksty depolityzacji	94
Fazy depolityzacji	107
Polityczne motywacje w procesach depolityzacyjnych	110
Bibliografia	120
Rozdział 4. Rola zaufania instytucjonalnego w erze depolityzacji	127
Zaufanie instytucjonalne jako kolektywny zasób państwa	128
Współczesne konteksty kryzysu zaufania instytucjonalnego	138

Spis treści	Kryzys zaufania instytucjonalnego ważnym czynnikiem przeobrażeń podmiotowości politycznej	144
	Bibliografia	149
	Rozdział 5. Siła mediów w erze depolityzacji	157
	Internet jako przestrzeń ekspresji podmiotowości politycznej	162
	(Nie)mobilizacyjna rola mediów społecznościowych	168
	Teorie spiskowe przyczynkiem do radykalizacji podmiotowości politycznej	179
	Bibliografia	185
	Rozdział 6. Ekonomiczne konteksty depolityzacji	199
	Globalizacja jako źródło zmiany ekonomicznej i politycznej	205
	Mechanizmy Web3 – źródło decyzyjności i wpływu podmiotowego	218
	Sztuczna inteligencja – narzędzie oczekiwanego oddziaływania na podmiotowość polityczną	225
	Bibliografia	230
	Zakończenie	237
	Bibliografia	246
	Indeks nazwisk	247
	Wykaz rysunków	257
	Wykaz tabel	259
	Summary	261

Wprowadzenie

W ciągu ostatnich dwóch dekad wyniki badań wskazujące na rosnące niezadowolenie polityczne, malejące zaangażowanie obywatelskie i słabe zaufanie instytucjonalne (Kuang i Kennedy, 2018; Lipták, 2023; Stoker, 2006; Zymová, 2021) ożywiły zainteresowanie funkcjonowaniem demokracji i relacjami między obywatelami a władzami politycznymi, które powinny ich reprezentować. Problem ten dotyczy nie tylko zachodnich społeczeństw – dla nieco mniej doświadczonych demokracji w Europie Środkowej i Wschodniej kwestie te mają kluczowe znaczenie. W państwach postkomunistycznych relacje pomiędzy władzą polityczną a obywatelami były przedmiotem dużego zainteresowania z uwagi na szczególnie moment zwrotu w kierunku demokracji. O ile na początku XXI wieku wiele z tych państw stało się pełnoprawnymi członkami Unii Europejskiej, o tyle ostatnie lata upłynęły pod znakiem kryzysów politycznych i wydarzeń społecznie nieprzewidywalnych, takich jak pandemia COVID-19, agresja rosyjska na Ukrainę czy napływ uchodźców. Konsekwencje sytuacji globalnej można rozpatrywać na różnych płaszczyznach, jednak jednym z niezaprzeczalnych skutków jest rosnąca frustracja obywateli i nieufność instytucjonalna. Niezadowolenie wzrasta w obliczu kryzysów i nieoczekiwanych negatywnych zdarzeń; jest to naturalna reakcja jednostki. Badania dowodzą także, że indywidualne złe samopoczucie nie zależy wyłącznie od sytuacji osobistej jednostki, lecz również od funkcjonowania instytucji społecznych (Danish i Nawaz, 2022; Hudson, 2006).

W Polsce pierwsi badacze alienacji – Krzysztof Korzeniowski (1991) oraz Krystyna Skarżyńska i Krzysztof Chmielewski (1995) – wskazywali w prowadzonych przez siebie studiach empirycznych, że stan wyobcowania polskiego społeczeństwa ma swoje źródła w specyfice systemu komunistycznego i kaidanach, jakie nakłada on na społeczeństwo. Brak zaufania wobec władzy, brak poczucia wpływu na otoczenie społeczno-polityczne czy nieustanne działania pod presją i monitoringiem wygenerowały mechanizmy apatii oraz zniwelowały motywację do obywatelskiej partycypacji. Po upadku systemu komunistycznego

alienacja polityczna uległa zmniejszeniu, jednak doświadczenia pierwszego etapu transformacji (przede wszystkim w płaszczyźnie ekonomicznej i psychologicznej) spowodowały wtórny wzrost poczucia alienacji. Według badaczy (Catterberg i Moreno, 2006) oczekiwania w pierwszym etapie transformacji były zbyt optymistyczne i zbyt nierealne. Upadek komunizmu stworzył środowisko charakteryzujące się wysoką niepewnością i słabością instytucjonalną w połączeniu z szybką polaryzacją ekonomiczną (Howard, 2003; Letki i Evans, 2005). Rozczarowanie i frustracja z tym związane wpłynęły na spadek zaufania politycznego i generalne zniechęcenie sferą polityki. Badania Inty Mieriny (2014) ukazują, że od połowy lat 90. XX wieku nieznacznie tylko obniżył się poziom alienacji politycznej w większości państw postkomunistycznych. Jednocześnie przeważająca liczba obywateli nadal uważa swoich polityków za niegodnych zaufania. Mimo upływu czasu badania nie pokazują współcześnie radykalnej zmiany w postawach i zaangażowaniu obywateli.

Według bieżących doniesień Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) (Cybulska, 2024) największym zaufaniem Polaków cieszą się instytucje związane z bezpieczeństwem. W stosunku do pozostałych badanych instytucji i organizacji przeważającym nastawieniem jest nieufność. Dotyczy to także organów władzy centralnej – zarówno wykonawczej, jak i ustawodawczej. Prowadzone przez CBOS od 2002 roku badania ukazują, że wśród respondentów niezmiennie dominuje przekonanie, iż w relacjach z innymi trzeba zachowywać daleko posuniętą ostrożność, a dość nieliczne są osoby przekonane o tym, że większości ludzi można zaufać. Syntetyczny wskaźnik zaufania będący obrazem zgeneralizowanej postawy badanych wobec innych ludzi w stosunkach społecznych pokazuje, że trzy piąte ankietowanych (62%) wyraża obecnie postawę braku zaufania, w tym co piąty (20%) deklaruje nieufność we wszystkich analizowanych aspektach.

Odnutowywane transformacje społeczeństw skupiają uwagę badaczy na wyborcy jako podmiocie i przedmiocie procesów politycznych. Interesujące stają się przeobrażenia jego roli w kontekście obserwowanych procesów oddalania się od polityki. Podmiotowość polityczna – w modelu idealnym – staje się czynnikiem konstytuującym obywatela wyborcę. Obywatel o silnie ukształtowanej podmiotowości zna swoje miejsce w systemie politycznym, zna swoje prawa i obowiązki, ale też odczuwa potrzebę działania w granicach tego systemu. Wiąże się to między innymi z podkreślaną pierwotnie przez wielu autorów (Karwat, 1980; Korzeniowski, 1991) świadomością potrzeb indywidualnych,

ale także potrzeb innych grup społecznych i potrzeb ogółu jako „organizmu społecznego”, oraz z przekonaniem, że ogniwa systemu politycznego mogą te potrzeby skutecznie zaspokajać. Podmiotowość od zawsze postrzegana była jako coś pozytywnego. O przywileje uczestnictwa w procesach decyzyjnych poszczególne grupy społeczne walczyły na przestrzeni setek lat. Pierwotna demokracja wprowadzała bowiem specyficzny podział na upodmiotowionych i nieupodmiotowionych politycznie członków wspólnoty społecznej. Przez lata na kartach literatury pisarze i myśliciele spierali się o to, kto powinien mieć możliwość uczestniczenia w polityce i podejmowania ważnych decyzji w państwie. Dzisiaj osiągnęliśmy stan, w którym bramy systemu otwarte są niemalże dla wszystkich obywateli. To jednak nie oznacza, że wszyscy obywatele odczuwają silną podmiotowość polityczną lub potrafią z tej rozbudzonej korzystać. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na trzy kwestie.

Po pierwsze, *polityka sama w sobie nie jest dostępna dla przeciętnego obywatela*. I nie chodzi tutaj o bezpośredni dostęp do karty wyborczej. Polityka wymaga wiedzy na temat procesów społeczno-politycznych, umiejętności wnioskowania przyczynowo-skutkowego, rozeznania w bieżących procesach decyzyjnych różnego szczebla. Michael X. Delli Carpini i Scott Keeter (1997) wykazują, że osoby poinformowane są bardziej skłonne do uczestnictwa, lepiej potrafią rozróżnić własne interesy i przejawiają większą gotowość do działania na ich rzecz. Założenia te znajdują swoje miejsce w koncepcji obywatelskich kompetencji politycznych (Plecka i in., 2013). Odpowiedni poziom kompetencji zwiększa możliwości poznawcze i związane z nimi umiejętności, co poprawia zdolność zrozumienia sfery polityki i pozwala działać w sposób racjonalny (Nie i in., 1996). Obywatelskie kompetencje polityczne kształtowane są między innymi przez zainteresowanie polityką. To raczej model idealny, a dziennikarze, eksperci i badacze alarmują, że polityka jest niezrozumiała i mało interesująca dla znacznej części obywateli, co stanowi swoistą barierę w procesie poznawania i eksplorowania polityki. Pojawiające się kryzysy często rozpatrywane są z perspektywy emocjonalnej, a nie merytorycznej, uczestnicy debat społecznych zaś często skupiają się na konsekwencjach i przypisaniu winy, nie sięgając głębiej w procesy polityczne. To utrudnia wielu obywatelom znalezienie miejsca w systemie politycznym, które dawałoby im poczucie stabilizacji i spełnienia. Należy zwrócić uwagę na fakt, że wśród teorii, których twórcy podejmują próby wyjaśnienia deficytu uczestnictwa obywatelskiego, pojawiają się i takie, które wskazują, że wysoki poziom wiedzy na temat polityki nie ma wpływu na

poziom zaangażowania politycznego (Godlewski, 2008). Jest to nieuniknioną konsekwencją zastąpienia obywatela dobrze poinformowanego takim, który rekompensuje sobie wiedzę innymi mechanizmami, na przykład wykorzystuje heurystyki poznawcze, wydając tym samym sądy bez dokładnej znajomości faktów, a opierając się zazwyczaj jedynie na określonych schematach, które umożliwiają podjęcie decyzji szybko i z poniesieniem niewielkich kosztów.

Po drugie, nakładają się na to *intensywne przeobrażenia społeczne*. Ostatnie dekady charakteryzują się szczególną w swej dynamice zmiennością. Świat próbuje sobie radzić ze wstrząsami ekonomicznymi, gospodarczymi, politycznymi, geopolitycznymi oraz społecznymi. Sytuację tę historyk Adam Tooze (2022) (Columbia University) definiuje jako polikryzys. Stan ów ma swe konsekwencje niemalże w każdym obszarze funkcjonowania obywateli. Te lata naznaczone były licznymi znaczącymi wyzwaniami, w tym globalnym kryzysem gospodarczym i finansowym, który rozpoczął się w 2008 roku w Stanach Zjednoczonych i rozprzestrzenił na Europę, późniejszym kryzysem strefy euro, kryzysami instytucjonalnymi i politycznymi, Brexitem, kryzysem tożsamości obywateli europejskich, presją demograficzną, zdrowotnymi i ekonomicznymi konsekwencjami pandemii COVID-19, rosyjską inwazją na Ukrainę i następującymi po niej trudnościami gospodarczymi, a także kryzysem energetycznym. Charakterystyczną cechą tej sytuacji jest pojawianie się nowych kryzysów, zanim państwa będą w stanie w pełni poradzić sobie ze skutkami poprzednich. Te kryzysy nie dotyczą wyłącznie decydentów politycznych. Większość z nich w jakiś sposób dotknęła różnych fundamentalnych obszarów funkcjonowania obywateli i społeczeństw jako całości. Ich wielość zaburzyła perspektywę powrotu do stabilizacji i poczucie bezpieczeństwa obywateli na różnych poziomach: psychologicznym, materialnym, społecznym. Zaspokojenie ważnych potrzeb psychologicznych, między innymi poczucia kontroli czy poczucia wpływu, decydujące o dobrostanie jednostki, zostało zachwiane. Sytuacja ta nie pozostała także obojętna dla współpracy obywatelskiej i procesów budowania czy umacniania społeczeństwa obywatelskiego.

Po trzecie wreszcie, w *polityce jest coraz więcej miejsca na hipokryzję, kłamstwa, partykularne interesy*, co utrudnia budowanie zaufania wobec systemu politycznego. Jeden z artykułów w „Dzienniku Gazecie Prawnej” (Hadaż, 2016) rozpoczyna się tymi słowami: „Molier, francuski XVII-wieczny komediopisarz, mawiał *Profesja hipokryty przynosi wspaniałe korzyści*. Dzisiaj można dodać: nikt nie opanował jej tak idealnie, jak politycy. Mistrzowie kłamstwa, manipulacji

i wbijania noża w plecy. Problem w tym, że sami im na to pozwoliliśmy”. Jest w tym sporo racji, milcząca akceptacja bowiem, brak reakcji lub reakcje nieadekwatne stworzyły pewną płaszczyznę przyzwolenia na skierowanie się polityki w stronę, która dzisiaj odstręcza i pozwala znacznej części obywateli opisywać politykę raczej negatywnie. Demokracja w ostatnich latach ulega coraz większej instrumentalizacji. Wielu autorów (Gamble, 2000; Hay, 2007; Mouffe, 2005) stoi na stanowisku, że wzrost rozczarowania demokracją przedstawicielską wiąże się z faktem, iż polityka przestała być główną areną antagonizmów politycznych czy walk ideologicznych, które są jej integralną częścią. Rola polityków stała się reaktywna, a nawet pasywna. Dysputy i konflikty zostają zastąpione przez poszukiwanie mechanizmów, które będą spinały państwowe i społeczne interesy (Rancière i in., 2001) i prowadziły do realizacji indywidualnych celów. Wydaje się, że priorytetowym celem rządzących staje się utrzymanie władzy, a nie dbanie o „dobrą” demokrację. Co więcej, rozprzestrzenianie się fałszywych informacji jest wzmacniane przez niedawny wzrost populizmu i zjawisko dezinformacji, które ukształtowało się wraz z rozwojem mediów społecznościowych (Jacob i Milot-Poulin, 2024). Polityka prawdy ma ogromne znaczenie dla konsolidacji społeczeństw (Kellner, 2023). Mimo to pojawia się coraz więcej studiów, których autorzy rozkładają na czynniki pierwsze manipulacje czy kłamstwa polityków. Douglas Kellner (2023) obnaża działania prezydenta George’a W. Busha i jego zaangażowanie w propagandową manipulację, w celu między innymi oczerniania swoich oponentów. Pokazuje jego niewielkie poważanie dla kanonów prawdy i sprawiedliwości, których tradycyjnie bronili konserwatyści. Ogrom prac powstał na podstawie polityki Donalda Trumpa (Barenscoff, 2024; Bobo, 2017; Inglehart i Norris, 2016; Morgan, 2019). James P. Pfiffner (2020) podjął się nawet klasyfikacji kłamstw Trumpa, wyróżniając: (1) kłamstwa trywialne (*trivial lies*), (2) przesady i kłamstwa samouielbiające (*exaggerations and self-aggrandizing lies*), (3) kłamstwa mające na celu oszukanie opinii publicznej (*lies to deceive the public*) oraz (4) kłamstwa rażące (*egregious lies*). Badania dowodzą także, że wyborcy nagradzają polityków, którzy utrwalają kłamstwo, zachęcając w ten sposób kandydatów do kontynuowania tego w kolejnym cyklu wyborczym (Arceneaux i Truex, 2023).

To właśnie od kampanii prezydenckiej Trumpa w 2016 roku rozpoczęła się epoka postprawdy (Vernon, 2017). Współcześnie przenika ona coraz większe przestrzenie naszego życia. Pojęciem postprawdy określa się specyficzny stan życia społeczno-politycznego i intelektualnego, który został wykreowany

przez media oraz osoby pełniące ważne funkcje publiczne, głównie polityków. Stan ten wyrugował z życia publicznego walkę na argumenty, idee i możliwe do zrealizowania pomysły, a w to miejsce wprowadził grę na emocjach i tanią sensację (Wójcik, 2018). Obiektywne fakty ustępują miejsca narracjom opartym na uczuciach. W ich tworzenie zazwyczaj zaangażowanych jest wielu specjalistów, między innymi do spraw kreowania wizerunku, rzeczników prasowych, doradców medialnych. Kreowanie rzeczywistości postprawdy może mieć różne cele – odwraca uwagę od słabości aktorów politycznych, buduje więzi między wyborcami i politykami, których ekspresja następuje w wyborach. W tych narracjach politycy stają się bohaterami pomimo braków wiedzy czy kompetencji, które okazują się jedynie cieniem politycznego zarządzania.

Czy jednak można wziąć obywatelski „rozwód” z polityką? Zdecydowanie nie. Polityka potrzebuje obywateli. Niekoniecznie świadomych i strażniczych wobec procesów decyzyjnych. Obywatele także potrzebują polityki. To rozbudzone na bazie oczekiwań i pewnych złudzeń poczucie podmiotowości szuka miejsca osadzenia, aby dać jednostce odczuć wpływ i kontrolę. Oznacza to uruchomienie procesów, które nakładają się na siebie i wchodzą we wzajemne interakcje. Po pierwsze, politycy wiedzą, że polityka musi zainteresować wyborców. Paradoksalnie tym, co dzisiaj działa, jest odpolityczniona polityka – bardziej zrozumiała, interesująca, niewymagająca. Polityczna apatia czy alienacja są wskazywane od długiego czasu jako tendencje charakterystyczne dla większości społeczeństw, które przestają uznawać politykę za sferę wartą uwagi i osobistego zaangażowania. Strategie depolityzacji mają odczarować ją społecznie i sprawić, by była bliżej obywateli. Depolityzacja może być także konsekwencją procesu przeniesienia różnych ogniw łańcucha politycznego decydowania w obszar pozapolityczny. To proces przemieszczenia całkowitego bądź częściowego podejmowania decyzji przez polityków na rzecz alternatywnego sposobu podejmowania decyzji. Część badaczy upatruje w tym profesjonalizacji polityki, inni proces włączania podmiotów nieposiadających wyborczej legitymacji do podejmowania decyzji uznają za pewne usprawiedliwienie dla polityków, którzy nieudolnie prowadzą swą polityczną aktywność (Flinders i Buller, 2006). Niezaprzeczalnie jednak depolityzacja staje się narzędziem współczesnej polityki.

Po drugie, rozbudzona podmiotowość polityczna szuka ujścia. W konsekwencji popularność zyskują podmioty, które są zrozumiałe dla jednostek i umożliwiają im realizację oraz ekspozycję własnej podmiotowości politycznej.

W pewien sposób tłumaczy to zalew Europy i całego demokratycznego świata narracjami populistycznymi, rozkwit teorii spiskowych, które podważają działania podmiotów politycznych, kryzys zaufania instytucjonalnego i przyjmowanie nowych form uprawiania polityki tak, by zainteresować mimo wszystko coraz mniej zainteresowanych wyborców. Źródła te dają proste rozwiązania skomplikowanych problemów, czasami wręcz podają odpowiedzi na pytania, na które odpowiedzi po prostu nie ma. Takie narracje są łatwiejsze do przyjęcia, często bowiem wskazują winnych nieakceptowalnych emocjonalnych stanów, pokazują świat w niewielu barwach lub dają jednostce złudne poczucie przynależności, o które coraz trudniej w dzisiejszym świecie.

To książka o obywatelach rozpaczliwie szukających swojego miejsca w systemie politycznym oraz usiłujących znaleźć wspólnotę, która da im poczucie identyfikacji, nawet jeżeli efekty tych wysiłków okażą się złudne. To książka o tych, którzy chcą rozumieć politykę, tylko przestała ona spełniać ich oczekiwania. Ci wyborcy kształtują politykę na swój sposób, odnajdują polityczność tam, gdzie jej nie ma. Podążają za narracjami, które dają im poczucie bezpieczeństwa, niezależnie od tego, czy są prawdziwe, czy nie. A polityka się zmienia, dostrajając do nowych wyborczych oczekiwań, bo potrzebuje wyborców. Depolityzuje się, bo polityczność traci swoich wielbicieli.

Książka składa się z sześciu rozdziałów. Pierwszy rozdział ukazuje historię depolityzacji w kontekście przemian demokracji, w szczególności z perspektywy kształtowania się podmiotowości politycznej, tj. procesu uzyskiwania praw podmiotowych przez różne grupy społeczne na przestrzeni wieków. Przedstawiam w nim konsekwencje powszechnego pobudzenia potrzeby aktywnego udziału w systemie politycznym i możliwe ruchy obywateli, dla których różne poziomy podmiotowości stanowią odmienne siły motywacyjne do działania.

W drugim rozdziale prezentuję model podmiotowości politycznej (*political agency*). Została ona skonceptualizowana jako funkcja upodmiotowienia psychologicznego (*empowerment*), tj. wewnętrznie odczuwanej siły, potrzeby działania, oraz upodmiotowienia politycznego (*political subjectivity*), tj. poczucia bycia częścią systemu politycznego. W przedstawianym modelu założyłam, że warunkiem *sine qua non* podmiotowości politycznej jest wystąpienie równolegle każdego z konstruktów. Specyfikę relacji między nimi można zobrazować modelem kontraktu psychologicznego, w którego ramach następuje nieustanne dostrajanie się stron relacji. Rdzeniem podmiotowości politycznej jest działanie w kierunku przestrzeni politycznej jako miejsca realizacji i ekspresji

podmiotowości jednostki. To działanie inicjowane jest w jednostce, moderowane wewnętrzną siłą, która daje jej poczucie kontroli i sprawstwa, nadając sens działaniu. Ideałem byłaby aktywność polityczna wynikająca z dojrzałej podmiotowości politycznej, czyli wyborcy odczuwający potrzebę samorealizacji w przestrzeni politycznej i współudziału w procesach demokratycznych. Jednak obserwując kampanie wyborcze, możemy wyraźnie zauważyć, że komunikaty nie są skierowane wyłącznie do obywateli z dojrzałą podmiotowością polityczną. Podmioty polityczne, których celem jest zdobycie poparcia jak najszerzych grup społecznych, coraz częściej rozbudzają w obywatelach bezpsychologicznego i/lub politycznego upodmiotowienia motywacje doraźne, generujące oczekiwany ruch.

W trzecim rozdziale poddałam analizie depolityzację jako zjawisko i proces. Zwróciłam uwagę na trzy grupy definicji, dla których punkt wyjścia stanowi pojęcie decyzji politycznej. W pierwszej grupie definicji podkreśla się zmiany w zakresie charakteru decydentów politycznych, które ogniskują się na oddaniu (oddelegowaniu) kompetencji i zawężeniu ich jedynie do swoistego zarządzania procesem podejmowania decyzji (Rhodes, 1997) lub nawet metarządzenia (Fawcett i Marsh, 2014). Druga grupa definicji ogniskuje uwagę na procesie decydowania, który w najbardziej ogólnych ramach określany jest jako odpolityczniony (Burnham, 2001) z zastosowaniem określonych taktyk i strategii. Trzeci element definicyjny decyzji politycznej agreguje proces depolityzacji, jeśli rezultaty decyzji politycznej oraz jej wiążące właściwości mają charakter niepolityczny, bo decyzje te nie są podejmowane przez podmioty do tego wybrane. Przedstawiłam także kierunki uaktywnionych procesów depolityzacyjnych.

Kolejne trzy rozdziały dotyczą trzech obszarów, w których obserwujemy intensywne procesy depolityzacyjne i – w konsekwencji – dynamiczne przeobrażenia podmiotowości politycznej obywateli.

Pierwszym obszarem jest (rozdział czwarty) zaufanie instytucjonalne, które w ostatnich latach przeżywa systematyczny regres w zachodnich krajach rozwiniętych, w szczególności w Europie Zachodniej i Stanach Zjednoczonych. Ostatnie 15 lat było naznaczone wieloma istotnymi wyzwaniami, które odcisnęły piętno na relacjach z obywatelami i wpłynęły na ich postawy oraz oczekiwania. Zaufanie instytucjonalne strukturyzuje przestrzeń społeczną. Z jednej strony, w przypadkach wysokich poziomu pełni funkcję stabilizującą społeczeństwa oparte na współpracy i poczuciu wspomagania ich aktywności przez ważne instytucje. W okolicznościach refleksyjnego zaufania (tj. z pewną dozą

krytycyzmu) proces ten pozostawia miejsce na działania strażnicze i kontrolne, które regulują zachowania decydentów politycznych. Działania generujące kryzys zaufania instytucjonalnego wywołują różne emocje, które stają się jednocześnie motorem zachowań OD i DO systemu. Ten ruch powoduje zmiany w zakresie podmiotowości politycznej, dotykając odmiennie jej komponentów upodmiotowienia. Między innymi mogą to być zachowania typu protest – z silnymi emocjami aktywizującymi, bądź też adaptacja – z odczuwanymi emocjami wycofującymi.

Drugi obszar, którego analiza została dokonana w rozdziale piątym, to Internet i media społecznościowe. Wirtualne przestrzenie dają szczególne możliwości kształtowania i ekspresji podmiotowości politycznej. Z poznawczego punktu widzenia informacja jest łatwiej przyswajalna – komunikatowi nadaje się często formę krótką, zwięzłą, czasem humorystyczną, co nie wymaga zaangażowania uwagi jednostki. Co więcej, wchodzenie w interakcje społeczne w wirtualnej przestrzeni może generować większe poczucie przynależności do grupy, jak również idące za tym procesy społeczno-psychologiczne. W rozdziale został przedstawiony konstrukt e-podmiotowości politycznej, zarysowano też cechy wyraźnie odróżniające go od tradycyjnie rozumianej podmiotowości politycznej. Rozdział prezentuje także formę radykalizacji podmiotowości politycznej poprzez ukształtowanie wiary w teorie spiskowe.

Trzeci obszar kieruje uwagę na to, że jednym z istotnych czynników kształtujących podmiotowość polityczną jest sfera ekonomii. Czynnikiem zmiany podmiotowości politycznej w kontekście depolityzacji jest poziom nierówności ekonomicznych. W rozdziale szóstym poruszyłam znaczenie trzech czynników, które istotnie wpływają na nierówności ekonomiczne, a dzięki temu ich oddziaływanie na zmiany w obszarze podmiotowości politycznej jest coraz bardziej widoczne. Pierwszym jest globalizacja, zmieniająca narodowy paradygmat identyfikacji kapitału i sprawiająca, że wielkie międzynarodowe korporacje znaczą więcej w światowej gospodarce niż pojedyncze państwa. Drugim jest Internet i gospodarka oparta na sieci. Kolejne jej stadia (np. Web3) sprawiają, że coraz większe części społeczeństwa wpadają w „lukę ekonomiczną”, nie potrafiąc monetyzować swojej partycypacji w sieci. Wreszcie czynnikiem ewidentnego rozwarstwienia ekonomicznego jest sztuczna inteligencja i jej wzrastająca rola w procesach gospodarczych.

Książka ma zachęcać do refleksji. Moją intencją jest zmuszenie Czytelnika do zatrzymania się i spojrzenia na procesy zachodzące w niespotykanym

dotychczas tempie wokół nas – z perspektywy podmiotu. W większość z tych procesów jesteśmy włączeni, podążamy za nimi, ale brakuje w tym ruchu dyskusji nad tym, do czego nas to doprowadzi. A może jest to naturalne stadium rozwoju społeczeństw? Może, przykładowo, mechanizmy Web3 czy sztucznej inteligencji mają nam pomagać poprzez odebranie części decyzyjności, ponieważ nie mamy na nią dzisiaj czasu ani chęci? Może teorie spiskowe dostarczające prostych i szybkich rozwiązań pomagają, dając uspokojenie w świecie pełnym wydarzeń odbierających perspektywę stabilizacji? Może zaufanie – zarówno interpersonalne, jak i instytucjonalne – nie jest nam dzisiaj potrzebne z uwagi na rozwój narzędzi sztucznej inteligencji? Dają one natychmiastowe odpowiedzi, nie musimy w końcu poszukiwać autorytetów, by te odpowiedzi uzyskać lub przedyskutować. Zwracając uwagę na pewne procesy, nie roszczę sobie prawa do ich jednoznacznego nazwania i określenia kierunków oddziaływania. Za każdym razem jednak punktem odniesienia mojej refleksji jest obywatel – Ty, ja, ludzie wokół nas – dlatego ważne jest, byśmy świadomie znali swoje miejsce wśród procesów, które nie tyle dzieją się wokół nas, ile dzieją się coraz szybciej i coraz bardziej traktują nas przedmiotowo, a nie podmiotowo.

Bibliografia

- Arceneaux, K., Truex, R. (2023). Donald Trump and the Lie. *Perspectives on Politics*, 21(3), 863–879. <https://doi.org/10.1017/S1537592722000901>
- Barenscoth, D. (2024). Trumpism, NFTs, and the Cultural Politics of 21st-Century Kitsch. W: G. Hamming, N. E. Phillips (red.), *Interrogating the Visual Culture of Trumpism*. Routledge.
- Bobo, L. D. (2017). Racism in Trump's America: Reflections on Culture, Sociology, and the 2016 US Presidential Election. *The British Journal of Sociology*, 68(S1), 85–104. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12324>
- Burnham, P. (2001). New Labour and the Politics of Depoliticisation. *The British Journal of Politics and International Relations*, 3(2), 127–149. <https://doi.org/10.1111/1467-856X.00054>
- Catterberg, G., Moreno, A. (2006). The Individual Bases of Political Trust: Trends in New and Established Democracies. *International Journal of Public Opinion Research*, 18(1), 31–48. <https://doi.org/10.1093/ijpor/edho81>

- Cybulska, A. (oprac.). (2024). Zaufanie społeczne. *Komunikat z Badań*, 40 Centrum Badania Opinii Społecznej.
- Danish, M. H., Nawaz, S. M. N. (2022). Does Institutional Trust and Governance Matter for Multidimensional Well-Being? Insights from Pakistan. *World Development Perspectives*, 25. <https://doi.org/10.1016/j.wdp.2021.100369>
- Delli Carpini, M. X., Keeter, S. (1997). *What Americans Know about Politics and Why It Matters* (American first edition). Yale University Press.
- Fawcett, P., Marsh, D. (2014). Depoliticisation, Governance and Political Participation. *Policy and Politics*, 42(7), 171–188. <https://doi.org/info:doi/10.1332/030557313X13868593346016>
- Flinders, M. V., Buller, J. (2006). Depoliticisation: Principles, Tactics and Tools. *British Politics*, 1(3), 293–318. <https://doi.org/10.1057/palgrave.bp.4200016>
- Gamble, A. (2000). *Politics and Fate*. Polity Press.
- Godlewski, T. (2008). Obywatelskie kompetencje polityczne. W: D. Karnowska (red.), *Demokracja w Polsce po 2005 roku*. Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Hadaj, M. (2016, 27 maja). Nowoczesna hipokryzja: Politycy kłamią i manipulują. A my im na to pozwoliliśmy. <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/947017.politycy-klamia-i-manipuluja-a-my-im-na-to-pozwolilismy.html>
- Hay, C. (2007). *Why We Hate Politics*. Polity Press.
- Howard, M. M. (2003). *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge University Press.
- Hudson, J. (2006). Institutional Trust and Subjective Well-Being Across the EU. *Kyklos*, 59(1), 43–62. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6435.2006.00319.x>
- Inglehart, R. F., Norris, P. (2016). *Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2818659>
- Jacob, S., Milot-Poulin, J. (2024). Lies and Politics: Until Death Do Us Part ... W: M. Marra, K. Olejniczak, A. Paulson (red.), *Evaluation in the Post-Truth World*. Routledge.
- Karwat, M. (1980). *Podmiotowość polityczna. Humanistyczna interpretacja polityki w marksizmie*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kellner, D. (2023). Alternative Facts, Political Lies, and Lying in Politics: A Paradigm of Bush and Trump Administrations. W: A. Akande (red.), *U.S. Democracy in Danger: The American Political System under Assault* (s. 439–460). Springer Nature Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-031-36099-2_19
- Korzeniowski, K. (1991). *Poczucie podmiotowości-alienacji politycznej: Uwarunkowania psychospołeczne*. NAKOM.

- Kuang, X., Kennedy, K. J. (2018). Alienated and Disaffected Students: Exploring the Civic Capacity of 'Outsiders' in Asian Societies. *Asia Pacific Education Review*, 19(1), 111–135. <https://doi.org/10.1007/s12564-018-9520-2>
- Letki, N., Evans, G. (2005). Endogenizing Social Trust: Democratization in East-Central Europe. *British Journal of Political Science*, 35(3), 515–529. <https://doi.org/10.1017/S000712340500027X>
- Lipták, M. (2023). Alienated Citizens: Hegel and Marx on Civil Society. *Filozofia*, 78(9), 760–776. <https://doi.org/10.31577/filozofia.2023.78.9.6>
- Mierina, I. (2014). Political Alienation and Government-Society Relations in Post-Communist Countries. *Polish Sociological Review*, 1(185), 3–25.
- Morgan, I. (2019). Make America Great Again: Ronald Reagan and Donald Trump. W: M. Oliva, M. Shanahan (red.), *The Trump Presidency: From Campaign Trail to World Stage* (s. 59–82). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-96325-9_4
- Mouffe, Ch. (2005). *On the Political*. Psychology Press.
- Nie, N. H., Junn, J., Stehlik-Barry, K. (1996). *Education and Democratic Citizenship in America*. University of Chicago Press.
- Pfiffner, J. P. (2020). The Lies of Donald Trump: A Taxonomy. W: Ch. M. Lamb, J. R. Neiheisel (red.), *Presidential Leadership and the Trump Presidency: Executive Power and Democratic Government* (s. 17–40). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-18979-2_2
- Plecka, D., Turska-Kawa, A., Wojtasik, W. (2013). Obywatelskie kompetencje polityczne. *Kultura i Edukacja*, 3(96), 73–97.
- Rancière, J., Panagia, D., Bowlby, R. (2001). Ten Theses on Politics. *Theory and Event*, 5(3). <https://doi.org/10.1353/tae.2001.0028>
- Rhodes, R. A. (1997). *Understanding Governance: Policy Networks, Governance, Reflexivity and Accountability*. Open University Press.
- Skarżyńska, K., Chmielewski, K. (1995). Young People in the World of Politics: Associated with the New System or Alienated from It? *Polish Psychological Bulletin*, 26(1), 57–71.
- Stoker, G. (2006). Explaining Political Disenchantment: Finding Pathways to Democratic Renewal. *The Political Quarterly*, 77(2), 184–194. <https://doi.org/10.1111/j.1467-923X.2006.00761.x>
- Tooze, A. (2022). Welcome to the World of the Polycrisis. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/498398e7-11b1-494b-9cd3-6d669dc3de33>

- Vernon, J. L. (2017). Science in the Post-Truth Era. *American Scientist*, 105(1). <https://doi.org/10.1511/2017.124.2>
- Wójcik, M. (red.). (2018). *Mały Leksykon Postprawdy*. Fundacja Wolność i Demokracja. https://wid.org.pl/wp-content/uploads/E_wydanie-Ma%C5%82y-Leksykon-Postprawdy.pdf
- Zymová, K. (2021). Dissatisfied (Non)Democrats? An Analysis of Political Dissatisfaction in Czech Society. *Sociologia*, 53(4), 400–419. <https://doi.org/10.31577/sociologia.2021.53.4.15>

Indeks nazwisk*

A

Aaker Jennifer L. 141
Abid Aman 157
Abrams Thomas 30
Adams Ian 21
Addelyan Rasi Hamideh 73
Adorno Theodor 25
Aggeler Madeleine 139
Albrow Martin 205
Allen Kelly-Ann 168
Almond Gabriel 130
Alper Sinan 181
Al-Rodhan Nayef R. F. 205
Anderson Mary R. 168
Andreassen Cecilie Schou 174
Annas Mohammad 177
Appel Hanna 22
Appiah Thomas 132
Arceneaux Kevin 11
Arditi Benjamin 41
Arendt Hannah 118, 119
Aronson Elliot 112
Arora Sarthak 167
Arthanat Sajay 179
Augustyniak Małgorzata 118
Axford Barrie 36

B

Ba Alice D. 208
Bache Ian 211

Badawi Mohamed Abd Elwahab Mohamed 173
Baier Annette 77, 182
Bairoch Paul 205
Baker William 132
Bakker Bert N. 46
Bakshi Trisha 179
Ballantyne David 177
Barbi Guido Niccolò 118
Barenscoth Dorothy 11
Barker Chris 74
Baruah Trisha Dowerah 169
Basit Abdul 168
Bastian Sunil 91
Bastug Mehmet 132
Baum Matthew 132
Bauman Zygmunt 207
Baumeister Roy F. 167
Bawden Dawid 165
Bayamhoğlu Emre 220
Bayer Judit 166
Bayramova Rena 170
Benkler Jochaj 174
Beresford Peter 68
Berry Craig 106
Beveridge Ross 102, 103, 108
Bevir Mark 214
Bhattacharjee Priyanka 179
Biedroń Robert 137
Birch Anthony 95

* Indeks nie obejmuje numerów stron odsyłających do nazwisk występujących w obrębie bibliografii.

Birch Sarah 64
 Blackman Lisa 30
 Blais Andre 70
 Blau Peter M. 78
 Blease C. R. 172
 Blind Peri K. 131
 Blühdorn Ingolfur 100
 Bobo Lawrence D. 11
 Bond Sophie 73
 Bott Catherine 46
 Bowes Shauna M. 181
 Brotherton Robert 183
 Broučková Kristina 165
 Brown Steven 71
 Buckingham David 174
 Buller Jim 12, 95, 97, 98, 102, 108
 Burnham Peter 14, 96, 102
 Bush George 11
 Busso Sandro 99, 108
 Byrne Donn 112

C

Calderaro Andrea 162
 Calvo Ernesto 228
 Canovan Margaret 39, 42
 Cao Alton 132
 Caprara Gian Vittorio 45, 112
 Carlsmith James M. 72
 Carothers Thomas 91
 Castells Manuel 177
 Catterberg Gabriela 8
 Chang Eric C. C. 135
 Chang I-Cheng 173
 Chen Chuan 173, 222
 Chen Guo-Ming 174
 Cheung Chau-kiu 133
 Chiu Ching-Ju 179
 Chmielewski Krzysztof 7
 Choi Namkee G. 178
 Chopra Ritika 226
 Chow Tak Sang 172

Christens Brian D. 67, 68
 Cinelli Matteo 174
 Coleman Stephen 127, 162
 Comstock George 157
 Congera Jay A. 66
 Coole Diana 75
 Corbett Jack 106
 Cornock Marc 115
 Costa Paul T. 141
 Crawford Joseph 167
 Croft Suzy 68
 Crozier Michael 162
 Cuperus René 41
 Curran James 158
 Cwalina Wojciech 130
 Cybulska Agnieszka 8, 110, 140

D

D'Alessandro Alicia 163
 Dahl Robert A. 22, 34, 36, 73
 Dahl Victor 114
 Dahlerup Drude 28
 Dahrendorf Rahl 44
 Dalgaard-Nielsen Anja 48–50
 Dalton Russell J. 70
 Daniell Katherine 211
 Danish Muhammad Hassan 7, 134
 Darius Philipp 180
 David Clarissa C. 111
 Davis Richard 166
 De Nardis Fabio 102, 108
 DeAndrea David 173
 Deegan-Krause Kevin 40
 DeHanas Daniel Nilsson 39
 Delli Carpini Michael X. 9
 Demir Mustafa 132
 Dennen Vanessa 172
 Denters Bas 133
 Derani Nor Emmy Shuhada 168
 Dębowski Jan 134
 Dicenzo Maria 28

Dijk Jan, van 177
 Dinan Desmond 138
 Dinesen Peter Thisted 46
 DiNitto Diana M. 178
 Dorozik Leon 116
 Dotson Taylor 221
 Douglas Karen M. 131, 181
 Drochon Hugo 132, 183
 Duncombe Constance 171
 DuPont Quinn 221
 Durkheim Emile 127
 Dyrendal Asbjørn 181
 Dyson R. W. 21
 Dzur Albert W. 42, 43

E

Eibach Richard P. 50
 Eide Elisabeth 158
 Eitan Tal 173
 Ejaz Hamad 129
 Ekman Joakim 128
 El-Nawawy Mohammed 157
 Emirbayer Mustafa 75
 Enders Adam M. 183
 Epstein William 43
 Ervasti Heikki 129, 131, 133
 Evans Geoffrey 8
 Eysenck Hans 25

F

Falkowski Andrzej 130
 Fawcett Paul 14, 93, 94, 105, 106, 109
 Fearon James D. 162
 Federico Christopher M. 182
 Fenno Richard F. 129
 Ferracuti Franco 49
 Festinger Leon 72
 Filc Dani 43
 Finifter Ada W. 32
 Finkelstein Lawrence S. 207
 Finley Moses I. 22

Fischer Frank 209
 Flinders Matthew V. 12, 95–98, 100, 102,
 108, 109, 215
 Foa Roberto Stefan 128
 Foster Emma Ann 98, 108, 109
 Franc-Dąbrowska Justyna 134
 Frank Thomas 43
 Freeman Daniel 131, 132
 Freidenvall Lenita 28
 Friedman Thomas 207
 Fromm Erich 24, 31
 Fukuyama Francis 127
 Funke Niki 210
 Furnham Adrian 181

G

Gagnon Jean-Paul 40, 42, 44
 Galdikiene Laura 132
 Gallagher Shaun 141
 Gamble Andrew 11
 Ganesan M. 177
 Garcia Rolando 24
 García-Marzá Domingo 228
 Gazit Tali 173
 Gemenis Kostas 182
 Gerbaduo Paolo 171
 Giddens Anthony 205
 Gill Paul 183
 Girardin Florent 141
 Glasser Susan 166
 Godlewski Tadeusz 10
 Gohal Gasseem 173
 Goldhammer Arthur 202
 Golec de Zavala Agnieszka 182
 Golobokova Yulja 163
 Görtz Carl 114
 Grabowska Mirosława 38
 Graciyał D. Guna 169
 Graether Molly 181
 Grattan Laura 43
 Gray John 207

Griffiths Marie 173
 Grönlund Kimmo 135
 Grover Simmy 181
 Guan Chong 220
 Guess Andrew 164
 Gupta Manisha 177
 Gupta Vedika 174
 Gurr Ted 50
 Guzek Damian 137

H

Haarstad Håvard 72
 Habermas Jürgen 24
 Habibov Nazim 135
 Hadaj Marcin 10
 Haines Herbert H. 101
 Hajer Maarten A. 214
 Hakhverdian Armen 135
 Halperin Karen D. 46
 Halupka Max 165
 Hammersley Martyn 211
 Hampton Keith 170
 Hanafi Sari 66, 71
 Hardin Russell 129
 Hargittai Eszter 177
 Hart Joshua 181
 Hasler Karin 214
 Haughton Kevin 40
 Hausner Jerzy 117
 Haussman Melissa 211
 Hay Colin 11, 96, 97, 99, 100, 102–104, 109
 Heart Tsipi 178
 Hendriks Carolyn M. 42
 Hetherington Marc J. 129
 Hey Tow 173
 Hidayat Wanda Gema Prasadio Akbar 177
 Himmelstrand Ulf 97
 Hobbes Thomas 23
 Hobfoll Stevan E. 144

Hochstenbach Cody 108
 Hodos Tamar 206
 Hoffman Matthew J. 208
 Holden Debra J. 67
 Hong Jae W. 45
 Hood Christopher 96
 Hooghe Liesbet 212
 Horgan John 50
 Horney Karen 136
 Hoskins Bryony 65
 Howard Marc Morje 8
 Hrebenar Ronald J. 157
 Huang Shih-hao 135
 Huddy Leonie 133
 Hudson John 7, 109
 Hughes Sara 181
 Humphrey John F. 119
 Hunsaker Amanda 177
 Huntington Samuel 162

I

Inglehart Ronald F. 11, 42, 63, 127, 130, 133, 242
 Irwin Kyle 134
 Iyer Ravi 112

J

Jacob Steve 11
 Jakubowska Urszula 24–26, 112
 Jakubowska-Branicka Iwona 25
 Jameson Fredric 206
 Jarman Michelle 71
 Jarosz Adam 30
 Jasinskaja-Lahti Inga 131
 Javier Polavieja 133
 Jelenchick Lauren A. 172
 Jenkins Laura 101, 108
 Jetten Jolanda 131
 Joseph Craig M. 181
 Jozani Mohsen 173

K

Kaczor Jacek 119
 Kaczyński Jarosław 137
 Kaid Lynda Lee 157
 Kalderon Efrat 178
 Kaltwasser Cristóbal 42
 Kam Ping Kwong 68
 Kamalova Alina 160
 Kane John 106
 Kanungo Rabindra N. 66
 Kapoor Kawaljeet Kaur 169
 Karavidas Maria 178
 Karl Terry Lynn 115
 Karwat Mirosław 8, 30
 Kay Aaron C. 211
 Kay Adrian 50
 Keefer Philip 127
 Keele Luke 130
 Keeter Scott 9
 Kellner Douglas 11
 Kennedy Kerry John 7
 Keyes Ralph 166
 Khosrokhavar Farhad 49
 Kilavuz M. Tahir 36
 Kim Seoyong 181
 Kim Sunhee 181
 King Elizabeth 205
 Kingsbury Benedict 210
 Kirshner Ben 68
 Klein Naomi 202
 Klingemann Hans-Dieter 70
 Knack Stephen 127
 Knapčíková Lucia 219
 Kol Ofrit 132
 Koltko-Rivera Marek E. 184
 Korzeniowski Krzysztof 7, 8, 29, 31, 35,
 112, 113
 Kowalczyk Tomasz 28
 Kozul-Wright Richard 205
 Krasnova Hanna 173

Krause Hansen Hans 101

Krause Kristine 72, 73
 Kressmann Frank 45
 Krettenauer Tobias 166
 Krippner Greta 101
 Krstić Aleksandra 161
 Krueger Alan B. 50
 Kruglanski Arie W. 46
 Kuang Xiaoxue 7
 Kumaravadivelu B. 206
 Kvarnström Susanne 68
 Kwiatkowski Paweł 126

L

Labutta Kubíková Kateřina 165
 Lachat Romain 92
 Laird Frank 209
 Lane Robert E. 130
 Langer Ana 100
 Larsen Emmett M. 181
 Larsson Thomas 205
 Lasaleta Jannine D. 142
 Latikka Rita 177
 Lavery Scott 106
 Lee Eun-Ju 160
 Letki Natalia 8
 Lever Annabelle 75
 Levi Margaret 134
 Leydet Dominique 72
 Leys Colin 206
 Light Ben 173
 Lin Nan 131
 Lindberg Staffan I. 115
 Linde Jonas 128
 Lindstam Emmy 209
 Lipset Seymour M. 23, 130
 Lipson Leslie
 Lipták Michal 7
 Liu Luying 229
 Ljungqvist Marita 108

Llorente-Barroso Carmen 177
 Lockwood Michael 211
 Lodge George C. 130
 Long Samuel 32
 Lounsbury Michael 139
 Loveland Katherine E. 142
 Lowe Derek 182
 Luckham Robin 91
 Luhmann Niklas 131
 Lundqvist Asa 116

M

Macedo Stephen 40, 41
 Machan Laura 181
 Majima Yoshimasa 182
 Majone Giandomenico 95
 Malečková Jitka 50
 Mansbridge Jane 40, 41
 Mansvelt Juliana 178
 Manzoni Patrik 131, 182, 183
 Marchart Oliver 104
 Marciano Laura 171
 Margetts Helen 176
 Mari Silvia 183
 Marinthe Gaëlle 132
 Markoff John 27
 Markou Grigoris 43
 Marks Gary 212
 Marquardt Jens 108
 Marquis Lionel 104, 108
 Marsh David 14, 93, 94, 100, 109
 Marshall Graham 211
 Martinsson Lena 72
 Maslow Abraham 30
 McCauley Clark 46
 McCrae Robert R. 46, 141
 McDonagh John 43
 McDonald Kevin 66, 171
 McGann James G. 117
 McGregor Ian 50

Medvic Stephen K. 106
 Merton Robert 31
 Mierina Inta 8
 Mill John Stuart 23, 127
 Miller Carl 110
 Miller Joanne M. 181
 Milošević Đorđević 185
 Milot-Poulin Jeanne 11
 Min Seong Jae 182
 Minogue Kenneth 21, 22
 Miranda Shaila 169
 Mische Ann 75
 Mishra Neeraj 97
 Miyoshi Masao 206
 Modelski George 206
 Moffitt Benjamin 42, 171
 Moghaddam Fathali M. 49, 50
 Mondak Jeffery J. 46, 182
 Montes Enoch 173
 Moon David S. 30
 Morandini Sofia 227
 Moreno Alejandro 8
 Morgan Iwan 11
 Morlino Leonardo 42
 Moskalenko Sophia 46
 Mouffe Chantal 11, 36, 72, 104
 Moula Alireza 73
 Mudde Cas 39, 41, 42, 45
 Mueller John 132
 Müller Jan-Werner 40–44
 Munck Gerardo L. 43
 Muth Robert 223

N

Naidu Proshalini 168
 Nakamura Hiroko 182
 Naumann Maximilian 108
 Nawaz Shahzada Muhammad Naeem 7,
 134
 Nechaev Vladimir Dmitrievich 219

Nelson Don 112
 Newton Kenneth 127, 130, 133
 Nie Norman H. 9, 166
 Nikunen Kaarina 158
 Nilsson Elin 177
 Nissen Marlen 66
 Noordegraaf Mirko 117
 Norris Pippa 11, 42, 94, 134
 North Douglass C. 129

O

Ociepka Beata 44
 Ohagi Masaya 227
 Olmstead Kathryn S. 180
 Olszanecka-Marmola Agata 28
 O Neal John R. 132
 Oniszczyk Zbigniew 241
 Opp Karl-Dieter 32
 Owen Diana 163, 166
 Oosterdiekhoff Georg 23, 24

P

Paavola Jouni 211
 Palifka Bonnie J. 134
 Panizza Francisco 40
 Papadopoulos Yannis 212–216
 Patapan Haig 106
 Patel Ritesh 177
 Pawłuszko Tadeusz 117
 Peiffer Caryn 135
 Perkins Douglas D. 68–70
 Perry Jonathan M. 139
 Peters B. Guy 213
 Petersen Klaus 116
 Peterson N. Andrew 80
 Petkova Diana 180
 Petracca Enrico 141
 Pettit Philip 95
 Pęciak Renata 208
 Pfiffner James P. 11
 Piaget Jean 24

Piattoni Simona 211
 Piché Geneviève 102
 Piketty Thomas 201, 202
 Píkovská Kristina 73
 Pilch Irena 45, 112
 Pisani-Ferry Jean 208
 Pisiou Daniela 47
 Plecka Danuta 9, 242, 243
 Plessner Helmuth 48
 Polat Rabia Karakaya 219
 Politte-Corn Madison 172
 Pond Philip 161
 Post Jerrold M. 49
 Powell Daryl John 225
 Powers Shawn 157
 Putnam Robert D. 130, 166

Q

Quaglia Lucia 43

R

Radding Charles 24
 Radelet Steven 91
 Rahimi Sadq 73
 Rajeev Batra 141
 Rakner Lise 91
 Rakusa-Suszczewski Mikołaj 47, 48
 Rancière Jacques 11, 37, 104
 Raniolo Francesco 42
 Ratner Carl 74
 Rawls John 199, 201
 Rebughini Paola 66
 Reed Elary Francis 47
 Reimers Eva 72
 Rekeach Milton 26, 112
 Repucci Sarah 41
 Rhodes Raw 14, 94
 Ribbhagen Christina 209
 Ridell Peter 106
 Rizeq Jala 181

Robertson Roland 21, 205
 Robinson Lyn 165
 Rokeach Milton 26, 112
 Rooduijn Matthijs 45
 Rose-Ackerman Susan 36, 134
 Rosenau James N. 208
 Rosenberg Shawn 24
 Rothstein Bo 130
 Rottweiler Bettina 183
 Rozwadowski Władysław 22
 Russell Jill 211
 Russell Stephen T. 68
 Rustow Dankwart A. 27
 Rydzyk Tadeusz 137

S

Salter Mark B. 102
 Sartori Giovanni 22, 23, 74
 Saulnier Luc 166
 Scharpf Fritz W. 211, 213
 Schedler Andreas 105, 115
 Schirmer Wermer 179
 Schlosser Markus 75
 Schmitter Philippe C. 115
 Schneider William 130
 Scholte Jan Aart 205
 Schramm Katharina 72, 73
 Schumpeter Joseph A. 34, 35
 Schwartz David C. 32
 Scott Ruth K. 157
 Scullion Richard 157, 158
 Sears David O. 242
 Seaton Jean 158
 Seeman Melvin 35
 Setälä Maija 135
 Shahrzadi Leila 170
 Sharma Ajay 109
 Sharma Gagan Deep 226
 Shterin Marat 39
 Siegle Joseph 91

Silvia Paul J. 26
 Simmel Georg 127
 Siwiak Adam 183
 Skarżyńska Krystyna 7
 Slaton Christa D. 162
 Sokolov Alexander V. 164
 Sonesson Anders 108
 Sørensen Eva 212
 Southwell Priscilla Lewis 32
 Speer Paul W. 80
 Stahl Bernd Carsten 226
 Stanley Ben 39, 40
 Stavrakakis Yannis 43
 Steger Manfred B. 207
 Stern William 24
 Stojanov Ana 131
 Stoker Gerry 7, 37, 105, 107
 Stoker Laura 134
 Stolle Dietlind 130
 Stone Diane 96, 207, 209, 210
 Stoudmann Gérard 205
 Straume Ingerid S. 119
 Stromback Jesper 157
 Sumaktoyo Nathanael Gratias 36
 Sunstein Cass R. 167
 Swami Viren 46
 Szawiel Tadeusz 38
 Sztompka Piotr 128, 133, 134

T

Taggart Paul 39, 41
 Tan Jaik Mey 171
 Tan Lisa J. Y. 223
 Tang-Jensen Morten Hove 210
 Thakur Ramesh 208
 Thomson Clive 170
 Thornton Bill 69, 128
 Tilly Charles 91
 Tocqueville Alexis, de 127
 Toffler Alvin 92

- Tomkins Silvan 26
Tonković Mirjana 181, 182
Tönnies Ferdinand 127
Tooze Adam 10
Torcal Mariano 133
Torfing Jacob 212
Tormey Simon 42
Torrente Diego 133
Trip Simona 46, 50
Truex Rory 11
Trump Donald 11
Tse John Wing-Iling 133
Turel Ofir 173
Turska-Kawa Agnieszka 21, 25, 26, 28,
34, 37, 45, 65, 76, 83, 91, 112, 128, 132, 137,
142, 158, 162, 165, 168, 203
- U**
Ungsuchaval Theerapat 94
Urbanati Nadia 42
Urbaniak Krzysztof 28
Urquhart Michael 180
Uscinski Joseph E. 183
Uslaner Eric 127
Uttenthal Maria 129
- V**
Van Prooijen Jan-Willem 181
Varshney Ashutosh 127
Vasilyeva Daria 163
Vecchione Michele 45, 112
Verba Sidney 130
Vernon Jamie L. 11
Vezzoni Cristiano 131, 185
Vishwanath Arun 173
Viswam Deepa 169
Vroman Kerryellen G. 178
- W**
Wakefield Kirk 171
Wakefield Robin 171
- Walter Annemarie 132, 183, 211
Walters William 210
Walton Grant W. 135
Wang Fan 132
Wang Ya-Ling 173
Warin Megan 108
Warner Daniel 72
Warren Mark E. 134
Watanuki Joji 162
Weber Max 127
Weiss Thomas G. 208
Welzel Christian 63, 242
Werner Heinz 24
White Charles S. 162
Wiktorowicz Quintan 50
Wimmer Jeffrey 157, 243
Wojtasik Waldemar 93, 115, 200, 203,
204, 228
Wolfe Albert 47
Wood Matthew 95, 100, 107–109, 215
Wójcik Małgorzata 12
Wright Steve 162
Wu Xue 68, 69, 173
- Y**
Yalçın Yasin 172
Yuval-Davis Nira 30
- Z**
Zahniser James H. 80
Zaidman Louise Bruit 118
Zaller John R. 111
Zand Dale E. 78
Zimbardo Philip G. 45
Zimmerman Marc A. 67, 80
Zinkhan George M. 45
Zmerli Sonja 130
Zonis Marvin 181
Zybała Andrzej 117
Zymová Kateřina 7

Wykaz rysunków

Rysunek 1. Konsekwencje behawioralne podmiotowości politycznej	34
Rysunek 2. Relacje pomiędzy upodmiotowieniem psychologicznym, upodmiotowieniem politycznym oraz podmiotowością polityczną . . .	81
Rysunek 3. Interakcje pomiędzy różnymi poziomami upodmiotowienia psychologicznego oraz upodmiotowienia politycznego	82
Rysunek 4. Relacje pomiędzy poziomem zaufania instytucjonalnego a jakością demokracji	138
Rysunek 5. Emocjonalne konsekwencje utraty zaufania instytucjonalnego w kontekście zachowań depolityzacyjnych	147
Rysunek 6. Stosunek kapitału do dochodów w największych państwach Europejskich, w latach 1870–2010	202
Rysunek 7. Cztery wymiary depolityzacji według Yannisa Papadopoulosa	216

Wykaz tabel

Tabela 1. Soczewki depolityzacji w ujęciu Rossa Beveridge’a	103
Tabela 2. Fazy depolityzacji	108
Tabela 3. Kierunki oddziaływania emocji na podmiotowość polityczną i jej komponenty w odpowiedzi na naruszenie zaufania instytucjonalnego obywateli	148

Political Agency in the Era of Depoliticisation

Summary

In recent years, there has been an increasing resonance of discussions that raise growing political discontent, declining civic engagement and weak institutional trust. They have revived interest in the functioning of democracy and the relationship between citizens and the political authorities that should represent them. However, this problem affects not only Western societies – for the somewhat less experienced democracies in Central and Eastern Europe, these issues are crucial. In post-communist countries, the relationship between political power and citizens has been of great interest due to the particular moment of the turn towards democracy. While many of these countries became full members of the European Union at the beginning of the 21st century, recent years have been marked by political crises and socially unpredictable events, such as the COVID-19 pandemic, Russian aggression against Ukraine or the influx of refugees. The consequences of the global situation can be considered on various levels, but one of the undeniable effects is the increasing frustration of citizens and institutional distrust. Dissatisfaction increases in the face of crises and unexpected negative events – this is a natural reaction of the individual.

The reported transformations of societies focus researchers' attention on the voter as a subject and object of political processes. Of interest are the transformations of their role in the context of the observed processes of distancing from politics. Political agency – in the ideal model – becomes the factor constituting the citizen-voter. With a strongly formed agency, the citizen knows their place in the political system, knows their rights and duties, but also feels the need to act within the boundaries of the system. Political agency has been conceptualised as a function of psychological empowerment, i.e. internally felt power, the need to act, and political subjectivity, i.e. the sense of being part of a political system). In the model presented here, I have assumed that the *sine qua non* condition of political subjectivity is the parallel occurrence of each construct. The specificity of the relationship between them can be illustrated by the model of the psychological contract, within which there is a constant fine-tuning of the parties to the relationship. The core of political agency is the action towards political space as a place of realisation and expression of the individual's subjectivity. This action is initiated in the individual, modulated by an inner force that gives him or her a sense of control and agency, giving meaning to the action. The ideal would be political activity resulting from mature political subjectivity, i.e.

voters feeling the need for self-realisation in the political space and participation in democratic processes. However, observing election campaigns, we can clearly see that the messages are not exclusively aimed at citizens with mature political subjectivity. Political actors aiming to win the support of the widest possible social groups increasingly arouse ad hoc motivations in citizens without psychological and/or political empowerment to generate the expected movement.

Individual social groups have fought for the privilege of participating in decision-making processes over hundreds of years. Today we have reached a state where the gates of the system are open to almost all citizens. However, this does not mean that all citizens feel a strong political agency. Importantly, politics today is taking on inclusive but nevertheless increasingly less inviting characteristics. Firstly, it requires knowledge of socio-political processes, the ability to make causal inferences, and an understanding of current decision-making processes at various levels. Secondly, it undergoes transformations that are difficult to predict, reacting to successive crises that emerge around, or even overlap. Most of them have in some way affected various fundamental areas of the functioning of citizens and societies as a whole, and their multiplicity has shaken the prospect of a return to stability, the sense of security of citizens at various levels: psychological, material, social. Thirdly and finally, there is more and more room in politics for hypocrisy, lies, vested interests, which makes it difficult to build trust in the political system. However, this does not change the fact that politics needs citizens, although not necessarily informed and watchful of decision-making processes. Citizens also need politics. This sense of agency, awakened on the basis of expectations and certain illusions, seeks a place of embedding to give the individual a sense of influence and control. This means setting in motion processes that interact with each other. Firstly, politicians know that politics must interest voters. Paradoxically, what works today is a depoliticised politics – more understandable, interesting, undemanding. Political apathy or alienation have been pointed out for a long time as trends characteristic of most societies, which no longer regard politics as a sphere worthy of attention and personal involvement. Strategies of depoliticisation aim to disenchant it socially and make it closer to citizens. Secondly, activated political agency seeks an outlet. Consequently, subjects that are understandable to individuals and enable them to realise and expose their own political agency become popular. Against this background, among other things, we can explain the flooding of Europe and the entire democratic world with populist narratives, the flourishing of conspiracy theories, which undermine the actions of political actors, the crisis of institutional trust and the adoption of new forms of politics in such a way as to interest nonetheless less and less interested voters.

The author describes the changes indicated by adopting the perspective of a citizen, which should encourage reflection. Her intention is to force the reader to stop and look at the processes taking place at an unprecedented pace around us. We are involved in most of these processes,

we follow them, but what is missing from this movement is a discussion of where it will lead us. This is a book about citizens desperately seeking their place in the political system and trying to find a community that will give them a sense of identification, even if the results of these attempts prove illusory. Finally, this is a book about those who want to understand politics, only it no longer meets their expectations. These voters shape politics in their own way, finding politics where there is none. They follow narratives that make them feel secure, whether they are true or not. And politics is subject to change, tuning itself to new electoral expectations because it needs voters. It depoliticises, as politicalness loses its admirers.

Redaktor
Barbara Konopka

Projekt okładki z wykorzystaniem grafiki Gordona Johnsona z Pixabay
Tomasz Tomczuk

Korekta
Marzena Marczyk

Łamanie
Marek Zagniński

Redaktor inicjujący
Przemysław Pieniążek

Nota copyrightowa obowiązująca do 30.04.2026
Copyright © 2025 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzysyamy otwartej nauce. Od 1.05.2026 publikacja dostępna na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

 <https://orcid.org/0000-0002-2748-7037>
Turska-Kawa, Agnieszka
Podmiotowość polityczna w erze depolityzacji /
Agnieszka Turska-Kawa. – Wydanie I. – Katowice
: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2025

<https://doi.org/10.31261/PN.4276>
ISBN 978-83-226-4533-8
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-4534-5
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego,
ul. Jordana 18, 40-043 Katowice
<https://wydawnictwo.us.edu.pl>
e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Druk
volumina.pl Sp. z o.o.
ul. Księcia Witolda 7-9
71-063 Szczecin

Wydanie I. Ark. druk. 16,5. Ark. wyd. 17,0. Papier offset 90 g. PN 4276. Cena 54,90 zł (w tym VAT)

Praca jest dziełem naukowym, ale stanowi zarazem „zaproszenie do refleksji” nad kondycją współczesnych demokracji w ujęciu aktywności podmiotów ją tworzących. Publikacja bardzo dobrze wpisuje się w aktualne trendy rynkowe, tzn. umiejętnie łączy w sobie naukowość z przystępnością. Autorka w sposób syntetyczny objaśnia kierunki ewoluowania podmiotowości i skutecznie podejmuje się wyjaśnienia przyczyn, które stoją za opisywanymi zmianami.

Z recenzji wydawniczej prof. dr hab. Agnieszki Kasińskiej-Metryki, UJK

* * *

Książka jest wyjątkowym i wartościowym opracowaniem, które w sposób kompleksowy i interdyscyplinarny analizuje zjawisko depolityzacji oraz podmiotowości politycznej. Autorka podejmuje się trudnego zadania zrozumienia i wyjaśnienia, jak współczesne przemiany społeczne, technologiczne i ekonomiczne wpływają na relacje obywateli z systemem politycznym [...]. Praca ta stanowi cenne źródło wiedzy dla osób zainteresowanych współczesnymi przemianami politycznymi i społecznymi. Może być także użyteczna zarówno dla badaczy, jak i praktyków, którzy chcą lepiej zrozumieć dynamikę relacji między obywatelami a systemem politycznym.

Z recenzji wydawniczej prof. dr hab. Roberta Alberskiego, UWr

Cena 54,90 zł (w tym VAT)		Więcej o książce
ISBN 978-83-226-4534-5		
		
9	788322 645345	